

**ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ВИХОВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ**

У статті розкриваються особливості інноваційних форм та методів особистісно орієнтованого виховання старшокласників у процесі позакласної роботи. В основі їх практичної реалізації суб'єкт - суб'єктний підхід, суб'єкт - суб'єктна особистісна взаємодія, самоуправління, самовиховання, самореалізація та творча активність старшокласників.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень І.Д. Бега [1; 2], С.І. Подмазіна [3], В.В. Рибалки [4], Г.К. Селевка [5], І.С. Якиманської [6] свідчить, що лише активні форми особистісно орієнтованого виховання створюють умови для ефективного *нагромадження* кожним старшокласником свого власного особистого досвіду, самостійного усвідомлення ним загальнолюдських цінностей-ставлень, дозволяють йому проявити ініціативу, творчість, самостійність у процесі активної особистісно значущої діяльності, стимулюють його до природного самовираження та самореалізації. Тому мета нашої статті – розкрити особливості практичної реалізації низки інноваційних активних форм та методів особистісно орієнтованого виховання старшокласників у процесі позакласної роботи.

До активних форм позакласної роботи відносяться тренінгові заняття, спрямовані на самопізнання, самовизначення та самовдосконалення особистості. Кожне з них – це наперед запланований виховний процес, призначений поглибити знання учнів про себе, сформувані вміння та навички самопізнання, самооцінки і самовизначення, виявити їхні цінності, ідеї, погляди, переконання, поведінку з метою зміни та оновлення. Крім того, вони сприяють розвитку здібностей пізнавати інших людей, усвідомлювати їх особистісну цінність та суспільну значущість [7: 34]. Тренінгові заняття сприяють формуванню позитивної "Я-концепції" старшокласників шляхом підвищення їхнього уявлення про свою соціальну значущість, особистісну цінність.

Переваги тренінгових занять полягають в тому, що, по-перше, груповий досвід протидіє відчуженню, допомагає розв'язувати міжособистісні проблеми, коли кожен учень не замикається в собі, не залишається сам на сам зі своїми труднощами. По-друге, тренінгова група відображає систему суспільних взаємовідносин, що дозволяє старшокласникам побачити і проаналізувати у спеціально створених умовах психологічні закономірності спілкування та поведінки інших людей і самих себе, які непомітні в життєвих ситуаціях. По-третє, груповий тренінг дає можливість кожному старшокласнику одержати безоціночний зворотний зв'язок від учнів з такими самими проблемами, які розуміють його почуття й переживання. У ньому кожен учень може поставити себе на місце іншої людини, "зіграти" її роль для кращого розуміння її та самого себе, для знайомства з новими більш ефективними способами поведінки і спілкування. Внаслідок цього виникає співпереживання, емоційний зв'язок, які сприяють особистісному самостворенню, розвитку самосвідомості.

Результативність тренінгових занять досягається за рахунок дотримання в групі сукупності взаємоузгоджених принципів, серед яких: добровільність спілкування, самодіагностика (саморозкриття учнів, усвідомлення та формування ними особистісно значущих проблем); позитивний характер зворотного зв'язку; неконкурентність стосунків; особистісна ідентифікація; індивідуальний підхід; гармонізація інтелектуальної та емоційно-вольової сфери особистості тощо [7: 36-37].

До основних умов успішного проведення тренінгових занять у процесі особистісно орієнтованого виховання старшокласників у позакласній роботі відносяться такі, як: а) чітка мотиваційна установка; б) акцентування уваги на значущості проблеми, розкриття особистісної цінності змісту заняття для кожного вихованця; в) створення комфортного середовища для спілкування (забезпечення доброзичливості, довіри учасників тренінгу один до одного; пояснення перебігу занять та характеру очікувань, що забезпечує учасникам почуття особистісної безпеки; застосування шкали труднощів, позитивного зворотного зв'язку, ін.); г) використання методів, що відповідають індивідуально-типологічним особливостям кожного вихованця; г) пошуковий характер кожного заняття, використання досвіду в нових, нестандартних ситуаціях, стимулювання творчої активності учасників; д) застосування раніше набутих знань, умінь, особистого досвіду учасників, створення умов для обміну досвідом; е) використання різноманітних технік, які стимулюють вихованця до інтелектуальної, емоційної, фізичної активності; є) створення ситуації успіху у процесі проведення тренінгових занять, відзначення досягнень учнів, оцінювання зусиль; ж) розкриття перед учасниками перспективи особистісного розвитку, можливостей застосування набутих знань, умінь, особистісних ставлень на практиці.

Кожне тренінгове заняття складається з п'яти етапів: привітання, вправа для емоційної розминки, основна частина, підведення підсумків заняття і прощання. Привітання включає уточнення самопочуття кожного учасника (створення атмосфери "тут і зараз", виявлення емоційного стану учасників, їх очікування від заняття, змін, що відбулися внаслідок попередньої зустрічі тощо) і мотивацію активної діяльності вихованців. Управа для емоційної розминки сприяє створенню внутрішньої свободи кожного з учасників групи. Основна частина поєднує соціально-психологічні вправи, рухливі ігри, "мозкові штурми" тощо. Вони закінчуються обговоренням і самозвітом учасників про свої відчуття, переживання.

Проведення підсумків тренінгу передбачає висловлювання старшокласниками своїх вражень щодо виконаної роботи, відчуттів, побажань (рефлексію). Рефлексія при цьому допомагає учням краще зрозуміти себе, свій внутрішній світ, свої вчинки і побачити результати спільної діяльності. Прощання і привітання становлять своєрідні ритуальні дії та мають різні форми проведення.

Тренінгові заняття, побудовані за такою схемою, – процес обміну досвідом, вільного спілкування, дружнього діалогу. У ньому умовно виділяють такі компоненти, як мотиваційний, розвивально-діагностичний, тренувальний та узагальнююче-рефлексивний. Разом ці компоненти дозволяють учням усвідомити свою особистісну цінність шляхом самопізнання, самовизначення та самовдосконалення; перебороти страх і невпевненість у спілкуванні; реалізувати себе у творчій діяльності. Під час їх проведення доцільно використовувати різноманітні техніки, серед яких презентації та "криголами", "мозкові штурми", дискусії, обговорення великими і малими групами, психодрами, проективне малювання, психогімнастика, рольові ігри, закінчення речень, дослідження випадків, керовані фантазії, творча діяльність, дебати, "кола", "круглі столи", "кути", "галереї ідей", "сніжки", а також їх поєднання [8].

Прагнення старшокласників самим розібратися у складних соціально-економічних проблемах сучасного життя та діяльності вказують на об'єктивну необхідність упровадження комунікативних форм особистісно орієнтованого виховання, як проблемні "круглі столи", дискусійні гойдалки, вечори запитань та відповідей, "сократівські бесіди", творчі монологи, промови "на захист добра і милосердя", суди над шкідливими звичками, проблемні діалоги, уроки моральності тощо. В основі їх проведення лежить принцип "відкритого мікрофона" та метод переконання.

Так, наприклад, з метою становлення життєвої позиції старшокласників, виховання у них готовності відстоювати себе як особистість проводиться така комунікативна форма позакласної роботи, як проблемний "круглий стіл". При цьому необхідно, щоб бесіда за "круглим столом" велася у спокійній доброзичливій атмосфері, а підготовлена система запитань була логічно витриманою, вела до досягнення істини. На обговорення під час проведення проблемних "круглих столів" доцільно виносити актуальні для старшокласників питання, розглядаючи їх через призму загальнолюдських цінностей. Серед них: "Щастя: ілюзія чи реальність", "Особистість та шлях до неї", "Неписані закони людського буття", "Свобода та відповідальність", "Шлях до успіху" тощо. Для кожної теми складається орієнтовна програма проведення проблемного "круглого столу", яка включає 5-6 запитань. Вони не тільки логічно пов'язані між собою, але й визначають рух колективної думки у спілкуванні.

Запитання оголошуються за тиждень до проведення проблемного "круглого столу". Для їх попереднього вивчення учням пропонується переглянути словники, книги, газети, журнали, вірші, пісні, картини тощо. Протягом тижня старшокласники можуть обговорювати морально-етичну проблему з батьками, вчителями, друзями, знайомими, провести анкетування серед інших учнів, продумати власні життєві спостереження або спеціально простежити за поведінкою людей у подібній ситуації.

Під час проведення заходу учасники розмови розміщуються по колу, імітуючи "круглий стіл", де всі – рівні учасники бесіди. Тільки ведучий має додаткові повноваження організаційного характеру. Участь педагогів у проблемних "круглих столах" є обов'язковою, але вони повинні включатися у спільну розмову без повчань та настанов, тобто спілкуватися зі старшокласниками "на рівних".

Для стимулювання внутрішньої активності старшокласників їх необхідно поділити на групи, у яких одна висуває судження, інші – опонують запропоновані рішення. При цьому старшокласники повинні: 1) говорити лише по суті, пам'ятаючи, що головне – це аргументи, факти, логіка та доказовість; 2) не стверджувати і не заперечувати того, у чому самі не розібралися до кінця; 3) не допускати образливих реплік, поважати погляди опонентів; 4) проявляти стриманість у суперечках, чітко формулювати власні думки; 5) сперечатися чесно і щиро, не спотворюючи думок та слів співрозмовників; 6) доводячи або спростовуючи, говорити зрозуміло, просто, чітко і точно; 7) прагнути встановити істину, а не демонструвати своє красномовство; 8) проявляти скромність і самокритичність, вміння з гідністю визнавати недостатність своїх аргументів; 9) робити правильні висновки, пам'ятаючи, що найважливіше – визнати істину [9: 89]. Отже, в основі дискусійного обговорення тієї чи іншої духовно-моральної проблеми має бути: – "Говори відверто! Слухай доброзичливо! Сперечайся тактовно!"

Під час засідання проблемного "круглого столу" всі учні брали активну участь у дискусіях, сміливо висловлювали свою точку зору, захищали її, заперечували, задавали один одному запитання, тобто відстоювали себе як особистість. Та чи інша істина при цьому суб'єктивно переживалася кожним старшокласником.

Таким чином, у процесі засідання проблемного "круглого столу" пошуково-пізнавальна діяльність старшокласників здійснювалась у кілька етапів: 1) інформування (розкриття суб'єктивної необхідності розв'язання тієї чи іншої духовно-моральної проблеми); 2) аргументація (виступ старшокласника з обґрунтуванням доцільності того чи іншого способу вирішення поставленої проблеми); 3) зауваження, заперечення та запитання опонентів; 4) захист старшокласниками своїх позицій, відповіді на запитання опонентів; 5) критика та перевірка запропонованої учнем ідеї, спільний аналіз усіх аргументів з метою перевірки їх доцільності; 6) захист учнем своїх аргументів уже після їх критичного аналізу ("заперечення заперечень"); 7) вибір найбільш доцільного способу розв'язання духовно-моральної проблеми, підведення підсумків, орієнтація старшокласників на практичну діяльність.

Важливе місце у практичній діяльності зі старшокласниками відводиться годинам спілкування, "відкритим трибунам", творчим монологам, відвертим розмовам, проблемним діалогам, розмовам при свічках, які творчо реалізують елементи дискурсивної технології інтимно-особистісного спілкування І.Д. Беха [1: 59-75]. Однією з поширених форм інтимно-особистісного спілкування є проблемний діалог педагога та учня або старшокласників між собою. У ньому створюються всі необхідні умови для прояву активності та самостійності вихованців, для висловлювання ними своїх думок, поглядів і переконань.

Водночас проблемний діалог – це процес обговорення морально-етичних проблем, вироблення в учнів умінь діяти у незнайомій ситуації на основі вже сформованих цінностей-ставлень. Для отримання бажаних

результатів педагогу необхідно: а) сісти на одному рівні з учнями; б) говорити спокійним голосом, використовуючи повні, короткі, прості та поширені речення, мовні портери, повторюючи те, що говорять учні, інколи виправляючи їх; в) викладати зміст своєї особистісної позиції у доступній для вихованця формі; г) висловлювати кожен свою думку чи фрагмент свого образу "Я", насичуючи їх сильними почуттями; г) забезпечити адекватне інтелектуально-емоційне реагування вихованця на ваше саморозкриття; д) створювати умови для постановки старшокласником запитання стосовно інформації про себе, що є показником його високої активності; е) заохочувати висловлення старшокласниками власних думок і суджень; є) використовувати навідині запитання, типу: як? чому? що? коли?, уникати запитань, які вимагають відповіді "так" або "ні"; ж) розповідаючи вихованцеві про якусь ситуацію, яка вимагала від вас певних морально-психологічних якостей, ставити його на своє місце, домагатися прояву ним емпатійних переживань; з) використовувати слова у властивому їм значенні, уникати абстрактних понять, пояснювати учням значення незнайомих слів; и) бути правдивим із вихованцем, виражати словами й жестами тільки те, що узгоджується з вашими внутрішніми відчуттями й переживаннями у момент спілкування, усвідомлюючи свій внутрішній емоційний стан.

Для успішного проведення проблемного діалогу зі старшокласниками класний керівник повинен: по-перше, знати індивідуально-психологічні особливості, особистісні якості своїх вихованців, філософську або моральну проблему, що обговорюється, літературу з теми тощо; по-друге, вміти включати учнів старших класів у діалог, не відходити від головного, чи заглиблювати проблему, слухати співрозмовника, аналізувати, робити висновки з усього сказаного; по-третє, мати власну точку зору, особистісний авторитет, натреновану пам'ять, педагогічний такт.

Кожен проблемний діалог включає розкриття педагогом або одним із старшокласників теми і мети спілкування, постановку проблемних запитань, висловлювання учасників, запитання, що логічно з них випливають, обґрунтування тих чи інших висловлювань філософськими твердженнями, афоризмами, народною мудрістю, відомостями з довідкової літератури, поглядами вчених тощо, підведення підсумків діалогу. При цьому важливо поступово підвести учасників розмови до правильних висновків, загострити їхню увагу на найсуттєвішому у філософській або морально-етичній проблемі, а також, не нав'язуючи своєї думки, навчити їх зіставляти різні точки зору, домагатися суворой аргументації своїх позицій. Ефективність проблемного діалогу значною мірою залежить від актуальності теми, від того, чи одержали старшокласники відповіді на життєвоважливі для них запитання.

З метою становлення та розвитку високоморальної особистості старшокласника проводяться уроки моральності. Підготовка до їх проведення передбачає розкриття перед учнями теми, спільне визначення мети і завдань уроку моральності, вироблення у них переконання у суспільній значущості та необхідності розв'язання тієї чи іншої моральної проблеми. Домінуючими при цьому є запитання типу: "Для чого це потрібно нам, тобі, мені, суспільству?", "Чи дозволить нам розв'язання проблеми щось у собі змінити, покращити, удосконалити?". Педагогам необхідно постійно залучати старшокласників до планування уроків моральності, обговорення різноманітних способів їх проведення, внесення своїх пропозицій, визначення оптимального варіанту розв'язання моральної проблеми.

Кожен урок моральності складається із вступного слова вчителя або учня, в якому обґрунтовується необхідність розв'язання моральної проблеми, ще раз звертається увага на тему, мету і завдання спільної діяльності; основної частини та підведення підсумків. Під час їх проведення використовуються такі активні методи спільної діяльності педагога і вихованців, як етичні бесіди, відверті розмови, творчі монологи, розповіді на морально-етичні теми, диспути, дискусії, самопрезентації, усні сповіді, промови "на захист добра і милосердя", створюються емоційно збагачені виховні ситуації. Учні охоче включаються до спільної роботи: читають вірші, наводять приклади з літератури, обговорюють життєві ситуації, складають "формули доброти і милосердя", програми самовдосконалення. Участь старшокласників у підготовці та проведенні уроків моральності сприяє ефективному формуванню у них здібностей і бажань усвідомлювати та відстоювати себе як особистість, утверджувати позитивну особистісну сутність, особистісно розвивальний самовимір шляхом спілкування їх з педагогом "на рівних". Ефективними при цьому є такі прийоми, як розв'язування моральних дилем, промови "на захист добра і милосердя", суди над шкідливими звичками, усні самопрезентації, розмови при свічках, конкурси-репортажі тощо. Уроки моральності відкривають широкі можливості для творчої самореалізації вихованців, оскільки вони носять нестандартний, пошуковий, дискусійно-полемічний характер.

Упровадження інтерактивних та комунікативних форм особистісно орієнтованого виховання, на наш погляд, найбільш повно реалізують інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання старшокласників. У процесі їх проведення старшокласники не пасивно сприймають моральні норми, цінності, стандарти, етичні правила чи вимоги, а стають у позицію їх активного створення. Набуті таким чином знання не залишаються у свідомості учня на рівні пізнавальних утворень, а емоційно переживаються, чуттєво забарвлюються, набувають позитивного особистісного смислу.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що особистісно орієнтоване виховання старшокласників у процесі позакласної роботи буде ефективним, коли добиратимуться цікаві емоційно-насичені форми практичної реалізації виховних інваріантів. Під час їх проведення кожен учень має бути активним учасником виховного процесу. Для цього необхідно забезпечувати самостійну творчу діяльність старшокласників; задовольняти їхні творчі потреби, інтереси та захоплення; ініціативність та самостійність у визначенні виховних завдань, засобів і способів їх творчого виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Подмазин С.И. Личностно ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвита, 2000. – 250 с.
4. Рибалка В.В. Особистісний підхід у шкільництві: співпраця вчителів і шкільних психологів // Освіта і управління. – 1998. – № 1. – С. 81 – 90.
5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
6. Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе. – М.: Наука, 1996. – 95 с.
7. Психологический тренинг с подростками / Л.Ф.Анн. – СПб.: Питер, 2003. – 272 с.
8. Методичні рекомендації по проведенню тренінг-курсу для підлітків з питань просвітницької роботи щодо здорового способу життя. – К.: Навчальна книга, 2002. – 47 с.
9. Дем'янюк Т.Д. Методика виховання в сучасній школі. – К.: Наук.-метод. центр середньої освіти Міністерства і науки України, 2000. – 286 с.

Матеріал надійшов до редакції 3.09. 2005 року

Тимощук Н. С. Инновационные формы и методы личностно ориентированного воспитания старшеклассников в процессе внеклассной работы.

Статья раскрывает особенности инновационных форм и методов личностно ориентированного воспитания старшеклассников в процессе внеклассной работы. В основе их практической реализации субъект-субъектный подход, субъект-субъектное личностное взаимодействие, самоуправление, самовоспитание, самореализация и творческая активность старшеклассников.

Timoschuk N. S. Innovative Forms and Methods of Personality focused Upbringing Senior Pupils in the Extracurricular Process.

This article is dedicated to peculiarities of innovative forms and methods of personality focused upbringing of senior pupils in the extracurricular process. There are subject-to-subject approach, subject-to-subject personality focused interaction, self-management, self-education, self-realization and creative activity of senior pupils which underlie the basis of the work.